

ПОРІВНЯЛЬНА КРИМІНОЛОГІЯ: ГАЛУЗЬ/НАПРЯМ КРИМІНОЛОГІЇ ЧИ САМОСТІЙНА НАУКА?

Автор робить спробу визначити місце порівняльної кримінології шляхом віднесення її до однієї з галузей/напрямів кримінології або визнання її самостійною наукою.

Ключові слова: порівняльна кримінологія, кримінологія, галузь/напрямок кримінології, наука.

Постановка проблеми. Кожний учений, починаючи досліджувати явище, намагається дати йому визначення, з якого би випливало розуміння місця цього явища серед інших явищ. Тож і в сучасних умовах активного розвитку кримінологічних досліджень необхідне осмислення місця, ролі і значення порівняльної кримінології. Отже, актуальним, на нашу думку, є визначення місця порівняльної кримінології.

Ступінь наукової розробки проблеми. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що питанню місця порівняльної кримінології на сучасному етапі її розвитку вченими приділено недостатньо уваги. Це зумовило те, що автор поставив за **мету статті** – зробити спробу визначити місце порівняльної кримінології шляхом віднесення її до однієї з галузей/напрямів кримінології або визнання її самостійною наукою, що зумовило виконання відповідних завдань.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що сучасна кримінологія потребує нових ідей, спрямованих на розширення наукового знання, та розробки ефективних заходів протидії злочинності [7, с. 50]. У зв'язку з цим, сучасна **кримінологія** «... здійснює спроби відповідати характеру соціальних проблем» [6, с. 30] (*виділено автором – С.Н.*).

Так, одні вчені, наприклад, заявляють про **необхідність розвитку нової кримінології** – «**натуралістичної кримінології**», яка «... може стати основою для модернізації протидії злочинності, що має сприяти забезпеченню соціального прогресу...», місія якої «... полягає у подоланні кримінологічного позитивізму, що породжує волюнтаризм і утопізм у протидії злочинності» та сприянні «... розвитку практичних концепцій «кримінологічної безпеки», «кримінологічної глобалістики», «кримінологічного скринінгу (включаючи кримінологічну експертизу)», «активної кримінальної юстиції», «політичної кримінології», «корупційної активності громадян», «злочинного зловживання правом», «критеріїв

законодавчої криміналізації і декриміналізації діянь» ...» (О.М. Костенко) [14, с. 38].

Інші вчені здійснюють активну розробку таких напрямів, як **інституціональна кримінологія** (В.М. Дрьомін), **політична кримінологія** (Д.А. Шестаков, П.А.Кабанов, А.Ф.Кулаков, Н.А.Зелінська, Н.Б.Бараєва, В.М.Бурлаков, В.В.Вандишев, Б.В.Волженкін, Ю.Н.Волков, Я.І.Гілінський, Г.Н.Горшенков, Г.Л.Касторский, Н.Крісті, С.Ф.Мілюков, Н.І.Пішикіна, В.П.Сальніков, Ю.М.Шмідт), **економічна кримінологія** (В.М.Попович, Б.В.Волженкін, В.В.Колесніков), **сімейна кримінологія** (Д.А.Шестаков), **кримінологія засобів масової інформації** (В.М. Бурлаков, Г.Н. Горшенков, С.В. Максина, Д.А. Шестаков), **кримінопеналогія** (О.В. Старков), **кримінотеологія** (О.В. Саков, Л.Д. Башкатов, Г.Л.Касторський), **гендерна кримінологія** (О.В. Купріянова), **військова кримінологія** (С.М. Іншаков, В.Є. Емінов, М. Мацкевич), **медична кримінологія** (М.П. Клеймьонов), **екологічна кримінологія** (Б.Б. Тангієв, Г.М. Котов, Ю.Б. Лесачкіна), **електоральна кримінологія** (П.А. Кабанов) та інші напрями [11; 10].

На думку Л.Х. Кураєвої [12, с. 4], можливість глибше зрозуміти процеси, характерні для сучасного суспільства в цілому і, зокрема, для країн з різними суспільними системами, зумовлюють важливе місце, яке займає порівняльна кримінологія (анг. - Comparative Criminology, від лат. Comparatio – звірення, порівняння, зіставлення; Comparativus – порівняльний, заснований на співставленні). **Однак, яке ж воно – важливе місце порівняльної кримінології?**

Хоч порівняльний метод добре розроблений в праві [26] (в тому числі кримінальному [5; 4; 9; 22]), однак, на думку В.В. Лунєєва, менше в кримінології [21, с. 291], що викликає здивування, оскільки: «...порівняльні дослідження в кримінології цілком можливі і мають добру перспективу. Вони допомагають зближенню теоретичних позицій вчених різних країн у розкритті при-

роди складних соціальних явищ, сприяють досягненню корисних практичних результатів зі злочинністю в кожній країні та сприяють укріпленню міжнародного співробітництва вчених різних країн і континентів” [19, с. 78]. Хоча відхід від власне порівняльних і орієнтація на компаративістські дослідження в останні роки властиві історичним, економічним, філологічним наукам [27, с. 15], така властивість спостерігається і відносно кримінології. Зумовлена вона необхідністю знати основні зарубіжні досягнення у вивченні кримінологічних закономірностей, причинності, особистості злочинця, мотивації, протидії та інших проблем науки кримінології, «... які мають національні особливості, за сутністю, несуть світовий характер” [21, с. 13]. Пов’язано це і з тим, що відбувається активний процес інтеграції вітчизняної кримінології у світову, що «... приводить до запозичення кримінологічних поглядів, ідей, теорій, методів пізнання і самих знань, отриманих дослідниками інших країн...» [10, с. 26].

Як такий порівняльний метод у кримінології не є якимось похідним. Тепер, на думку Г.Й. Шнайдера, це головний метод, тому що «... злочинність і антисуспільна поведінка стали наразі соціопатологічними феноменами» [31, с. 33]. Саме тому Leslie Sebba вважає, що **порівняльна кримінологія** – це не підпорядкована особлива сфера кримінології, у своїх пошуках вона **завжди повинна бути цільною порівняльною наукою** [37]. I.L. Barak-Glantz та E.H. Johnson визначають порівняльну кримінологію як вчення соціального феномену злочинності з метою визначення відмітностей та схожостей у моделях злочинності [32], однак не зазначають якою є порівняльна кримінологія по відношенню до кримінології.

G.Howard, I.Gregory I W.Pridemore, виділяючи в якості цілей порівняльного дослідження: 1) поширення теорій за межі культурних і національних кордонів; 2) оцінку ефективності роботи національних систем кримінальної юстиції; 3) оцінку національної політики у сфері кримінальної юстиції; 4) координацію боротьби з транснаціональною злочинністю; 5) забезпечення критичного аналізу і надання переваги глобальній боротьбі з явищами [34, с. 145-147]; вказують на те, **порівняльна кримінологія вимагає більшого ніж порівняння** [34, с. 142]. Kan Ueda досліджував злочинність Японії в порівняльному плані (з США, Великобританією, Францією, ФРН), але в рамках дослідження кримінології в Японії [29, с. 93-100]. Це можна пояснити орієнтацією автора на радянську кримінологію того часу [38]. Український кримінолог О.М. Джужа та координатор проектів Скар-

мен центру Лестерського університету А. Бек висвітлили сучасний стан злочинності у зарубіжних країнах, концепції її детермінації та запобігання їй також у рамках кримінології [20, с. 207-230].

Ю.М. Антонян узагалі не пише про порівняльну кримінологію, а пише про порівняльний метод у кримінології, який застосовується для порівняння кримінологічних шкіл і окремих теорій, злочинності різних країн або однієї країни в різні часи в різних регіонах і т.д. [1, с. 27] Така ж позиція А.І. Долгової, яка пише про широке використання порівняльного методу, за допомогою якого порівнюється злочинність у різних державах, у різних регіонах держави, злочинність осіб різної статі, віку, соціального становища та ін., та що при цьому з’являється можливість отримати нові дані про причини злочинності, оскільки відмітності злочинності накладаються на відмітності соціально-економічних та інших характеристик держав, регіонів [16, с. 47].

В.М. Кудрявцев, навпаки, ще у 1978 році зайняв чітку позицію, що **“порівняльна кримінологія – не самостійна наука, а один з напрямів** у дослідженні злочинності її причин та інших компонентів, які складають предмет кримінологічної науки різних країн», відзначивши, що «фактично мова йде про те, що при вивченні всіх або деяких кримінологічних явищ, що спостерігаються в одній країні, аналізуються відповідні явища і процеси, що мають місце в інших країнах – зі схожою або істотно іншою соціально-економічною і політичною системою. Мета цього аналізу полягає в тому, щоб глибше зрозуміти процеси, характерні для сучасного суспільства в цілому і для країн з різними суспільними системами, розглянути і запропонувати з урахуванням цього найбільш ефективні заходи боротьби зі злочинністю, а також розвивати міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю” [19, с.72]. Уже на той час, звертаючись до предмета порівняльних досліджень у сфері (області) кримінології, В.М. Кудрявцев вважав за можливе назвати такі основні проблеми, які вимагають попереднього вивчення і розв’язання: 1) що розуміється під кримінологією в країнах, які проводять таке порівняльне дослідження (чи є передумови для дослідження взагалі)?; 2) що входить у зміст досліджуваного предмета – в даному випадку у зміст кримінології?; 3) які вихідні принципи положення, що визначають розвиток кримінологічної теорії, практики у відповідних країнах (з урахуванням істотних відмітностей не тільки в ідеології, але й в соціально-економічних, політичних і визначених націона-

льними особливостями умовах життя народів відповідних країн?); 4) чи існує кримінологічне законодавство (законодавство про попередження злочинів) у відповідних країнах?; 5) окремі кримінологічні проблеми, методи їх дослідження [19, с. 72]. Крім того, В.М. Кудрявцев вважав за доцільне в рамках порівняльного правознавства вивчити такі питання: предмет «кримінологічного законодавства»; його обсяг у різних країнах; його співвідношення з іншими галузями законодавства (з кримінальним, адміністративним, пенітенціарним, процесуальним); ефективність цього законодавства в попередженні злочинів; можливі побічні та латентні результати правової регламентації діяльності з попередження злочинів [19, с. 76].

П.А. Кабанов, досліджуючи питання кримінологічної таксономії, за методом дослідження основного предмета сучасної кримінології виділяє порівняльну кримінологію як один серед багатьох її напрямів [10, с. 29]. В.В. Лунєєв, хоча і не відносить порівняльну кримінологію до «відносно самостійних розділів кримінології», але в той же час у праці «Курс світової та російської кримінології» дав визначення порівняльній кримінології як галузі «... кримінологічної науки, яка вивчає світові, регіональні та специфічні національні тенденції й інші характерні риси злочинності, її причинної бази і заходи контролю, а також основні кримінологічні теорії про походження злочинності, її обґрунтованості і шляхи попередження» [21, с. 291]. Ідентичне визначення порівняльної кримінології раніше давалось у колективній праці «Кримінологія» за редакцією В.В. Лунєєва та Н.Ф. Кузнецової [17, с. 597], а ще раніше – у колективній праці «Кримінологія» за редакцією Н.Ф. Кузнецової та Г.М. Мінковського [18, с. 484]. Авторами чітко зазначалося, що «зіставленню підлягають як фактичні показники злочинності і пов'язаних з нею явищ в різних країнах, регіонах і світі в цілому, так і теоретичні концепції», а «з навчальною метою розглядаються основні аспекти предмета порівняльної кримінології: - порівняльна злочинність; - порівняльні теорії причин злочинності; - міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю» [18, с. 484; 17, с. 597].

О.М. Ведернікова у докторській дисертації «Теорія і практика боротьби зі злочинністю: британська кримінологічна модель» констатувала, що таке визначення порівняльної кримінології узгоджене з фундаментальними положеннями російської кримінологічної науки [3, с. 20-21].

Як бачимо, існують протилежні погляди вчених на місце порівняльної кримінології. При цьому зауважимо, що кримінологи на постра-

дянському просторі займають чітку позицію щодо визнання порівняльної кримінології розділом/напрямом самої кримінології. А західні кримінологи вважають/схильні вважати її самостійною наукою.

Крім того, підлягає з'ясуванню питання про те, **а чи є вона (порівняльна) - «кримінологією»?**

Можна зрозуміти стурбованість А.П. Закалюка (навіть нейтральною позицією провідних російських та українських кримінологів), коли структурні елементи кримінологічних знань почали «... іменувати «кримінологіями», оскільки: 1) «винесення останніх на один рівень з наукою, науковою галуззю суперечить основам наукознавства»; 2) «... нові кримінології» не мають самостійного, відокремленого від загальної кримінології предмета...», «... будь-яких окремих функцій, методологій, наукових методів і засобів здобуття наукової інформації, які б відрізнялися за суттю від «єдиної» кримінології»; 3) «... іменування вчень та теорій «кримінологіями» не додає нового наукового знання, яке б вимагало виокремлення його в самостійну наукову галузь», а «піднесення результатів вивчення тієї чи іншої проблеми до рівня не лише слова в науці, а й до «нової» науки, очевидно, має задовольняти амбіції дослідника, проте вони ведуть до розмивання цілісної науки кримінології і лише шкодять їй» [8, с. 32].

Відомий російський кримінолог В.В. Лунєєв хоча і не пише про неможливість використання терміна «кримінологія» (відносно структурних елементів кримінологічних знань), але, характеризуючи їх, пише про них як про «**відносно самостійні розділи кримінології**» та їх «**деяку автономність**», коли вони є «... **невід'ємною частиною цілісної кримінологічної науки**» та відносить до них «... віктимологію, кримінопенологію, військову кримінологію, екологічну кримінологію, сімейну кримінологію (кримінофамілістику), кримінотеологію (богословську кримінологію, економічну кримінологію, педагогічну кримінологію, політичну кримінологію, кримінологію масових комунікацій, кримінологію закона, кримінологію правоохоронної діяльності, а також соціологію злочинності», не виключаючи «...автономізації деяких розділів кримінології в майбутньому», не вбачаючи в цьому «...особливих проблем, оскільки це дозволить заглибитись у розуміння деяких окремих кримінологічних особливостей» [21, с. 75, 76] (*виділено автором – С.Н.*). Водночас В.М. Дрьомін відхиляє можливість існування декількох окремих кримінологій, однак зазначає, що йдеться

«...тільки про специфіку кримінологічного вивчення різних сфер соціального буття» [7, с. 50]. Як розробник інституціональної кримінології, В.М. Др'омін визначає інституціональну кримінологію не самостійною галуззю наукових знань, а одним із напрямів науки кримінології, який «... перебуває у стадії становлення» [7, с. 50].

Якщо спірним є питання про місце порівняльної кримінології, то уявіть наскільки спірним, наприклад, є віднесення віктимології до розділів кримінології. З цього приводу ми можемо, наприклад, навести такі позиції кримінологів та віктимологів: 1) віктимологія - нова самостійна наука (Benjamin Mendelsohn [35], В.І. Полубінський [23, с. 20], Б.В. Сидоров [25, с. 19]); 2) віктимологія не є самостійною науковою дисципліною (Donald R. Cressey [33]); 3) віктимологія є напрямом кримінології (Hans von Hentig [24, с. 9], Д.В. Рівман [24, с. 8], В.Є. Квашиш [13, с. 16-18], В.В. Лунєєв, В.В. Василевич та О.М. Джуца [15, с. 20]); 4) віктимологія є відносно аморфною дисципліною (Paul Elliott Rock [36, с. XI]); 5) «... віктимологія, яка виникла як окремих науковий напрям у кримінологічних дослідженнях, отримавши певний розвиток в кримінологічних дослідженнях і у сфері деліктної, травматичної віктимології, з часом перетвориться в самостійну науку...» (Л.В. Франк [30, с. 73-78], Ю.М. Анто- нян [2, с. 64-65], В.О. Туликов [28, с. 275]); 6) та інші. Як бачимо, питання визначення місця віктимології викликає також багато суперечок. А скільки таких суперечок викличе питання про місце порівняльної кримінології?

Хочемо відзначити, що, на відміну від віктимології, порівняльна кримінологія ще не може пишатися високим рівнем публічних дискусій з приводу її місця. Але питання про її місце має бути розв'язане рано чи пізно.

Стисле дослідження позицій учених про місце порівняльної кримінології дозволило нам сформулювати такі **висновки**.

1. На даний момент упевнено визначити місце порівняльної кримінології - шляхом віднесення її до однієї з галузей/напрямів кримінології або визнання її самостійною наукою - не представляється можливим.

2. У зв'язку з цим необхідна розробка загальнотеоретичних основ порівняльної кримінології, чітке визначення її об'єкта, предмета, функцій, методології, методів і засобів здобуття інформації, що надасть можливість визначити її місце.

3. Визначення порівняльної кримінології як галузі/напрямку кримінології або як самостійної науки буде залежати від того, наскільки вона за

своїм об'єктом, предметом, функціями, методологією, науковими методами та засобами здобуття інформації буде відрізнятися від «... «єдиної» кримінології» [8, с. 32].

Список літератури

1. Антопян Ю.М. Кримінологія. Избранные лекции. - М.: Логос, 2004. - 448 с.
2. Антопян Ю.М. Роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления. Учебное пособие. - М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1973. - 71 с.
3. Ведерникова О.Н. Теория и практика борьбы с преступностью: британская криминологическая модель. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. - М., 2001. - 399 с.
4. Додонов В.Н., Капинус О.С., Щерба С.П. Сравнительное уголовное право. Особенная часть: Монография. - М.: Юрлитинформ, 2010. - 544 с.
5. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Монография. Общая часть. - М.: Юрлитинформ, 2009. - 448 с.
6. Др'омін В.М. Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства: Монографія. - О.: Юридична література, 2009. - 616 с. (Російською мовою).
7. Др'омін В. Інституціональна теорія відтворення та протидії злочинності // Право України. - 2009. - № 7. - С. 45-50.
8. Закалюк А.П. Курс сучасної української термінології: теорія і практика: У 3 кн. - Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. - К.: Ін Юре, 2007. - 424 с.
9. Иванов А.М., Корчагин А.Г. Сравнительное уголовное право. Ученик. - Владивосток, 2002. - 470 с.
10. Кабанов П.А. Криминологическая таксономия: понятие, содержание, таксономические единицы и основания их группировки // Криминологический журнал БГУЭП. - 2007. - № 1-2 (1). - С. 25-29.
11. Кабанов П.А. Структура криминологических знаний: диалектика развития и современное состояние: Лекция. - Нижнекамск: Нижнекамский филиал МГЭИ, 2005. - 39 с.
12. Караева Л.Х. Преступность в России и в зарубежных странах (Сравнительный криминологический анализ). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - М., 1995. - 135 с.
13. Квашиш В.Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. - М.: NOTA BENE, 1999. - 280 с.

14. Костенко О. Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» кримінології) // *Право України*. – 2009. – № 7. – С. 31-38.
15. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Василевич В.В. та ін.; За заг. ред. проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.
16. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.И. Долговой. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2005. - 912 с.
17. Криминология: Учебник / Под ред. проф. Н.С. Кузнецовой, проф. В.В. Лунеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 640 с.
18. Криминология. Учебник / Под ред. проф. Н.Ф.Кузнецовой, проф. Г.М. Миньковско-го. - М.: Изд-во БЕК, 1998. - 566 с.
19. Кудрявцев В.Н. Методологические вопросы сравнительной криминологии // *Проблемы сравнительного правоведения*. – М., 1978. – С. 71-78.
20. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. Кн. 1. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Хрінком Інтер, 2001. – 352 с.
21. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В. 2 т. Т.1. Общая часть. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 1003 с.
22. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. – М: Международные отношения, 2002. – 376 с.
23. Полубинский В.И. Криминальная виктимология. Что это такое? – М.: Знание, 1977. – 64 с.
24. Ривман Д.В. Криминальная виктимология. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
25. Сидоров Б.В. Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. - Казань, 1998. - 336 с.
26. Тиле А.А., Швеков Г.В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. 2-е изд., доп. и испр. - М.: Высшая школа, 1978. - 199 с.
27. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. - К.: Знання, 2005. – 334 с.
28. Туляков В.О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса: Юридична література, 2000. – 336 с. (Рос. мовою)
29. Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии: Пер. с яп. / Под общей редакцией и с вступительной статьей Н.Ф. Кузнецовой и В.Н. Еремина. – М.: Прогресс, 1989. – 256 с.
30. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 237 с.
31. Шнайдер Г.Й. Криминология: Пер. с нем. / Под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова. - М.: Прогресс-Универс, 1994. - 504 с.
32. Barak-Glantz, I.L., E.H. Johnson (1983). *Comparative criminology*. Sage.
33. Fattah, Ezzat A. (2000). Victimology: Past, Present and Future. *Criminologie* 33 (1): 17-46.
34. Howard, Gregory I.; Newman, Graeme and Pridemore, William Alex. (2000). Theory, Method, and Data in Comparative Criminology. *Criminal Justice* 4: 139-211.
35. Mendelsohn B. (1956). La Victimologie. *Revue internationale de criminologie et de police technique* 10 (2): 95-110.
36. Rock, Paul Elliott. (1994). *Victimology*. Aldershot, Hants, England; Brookfield, VT: Dartmouth, 304 p.
37. Sebba, Leslie. (1979). The Comparative Method in Criminology. *Israel Studies in Criminology* 5: 17-36.
38. Ueda, Kan. (1985). *Sobieto Hanzaigaku-shi Kenkyu* [A Study of The History of Soviet Criminology]. Tokyo: Seibundo, 265 p.

Стаття надійшла до редколегії 25 травня 2010 року.

Рекомендована до опублікування у «Віснику» членом редколегії М.К. Якимчуком.

S.I. Nezhurbida

Comparative Criminology: Branch/Trend of Criminology or Independent Science?

Summary

The author makes an attempt to determine the placement of Comparative Criminology by assigning it to one of the branch/trend of criminology, or recognition of it as independent science.

Key words: comparative criminology, criminology, branch/trend of criminology, science.

С.І. Нежурбіда

Сравнительная криминология: отрасль/направление криминологии или самостоятельная наука?

Аннотация

Автор делает попытку определить место сравнительной криминологии путем отнесения ее к одной из отраслей/направлений криминологии или признания ее самостоятельной наукой.

Ключевые слова: сравнительная криминология, криминология, отрасль/направление криминологии, наука.